

Др СЛАВЕНКО ТЕРЗИЋ, дописни члан САНУ
Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд, Србија
Е-адреса: slavenko.terzic@gmail.com

СРБИ У ПОЛИТИЧКО-КУЛТУРНИМ КОНЦЕПЦИЈАМА РУСКИХ СЛОВЕНОФИЛА (шездесете–седамдесете године XIX века)

САЖЕТАК: Рад представља синтетички приказ гледишта водећих руских словенофила шездесетих–седамдесетих година XIX века на српско питање. Гледишта ових личности, највећим делом представника руских аристократских кругова, проистицала су из њихових политичко-културних и филозофских концепција. Они су подржавали ослобођење словенских народа, а када је реч о Балкану, Србију су сматрали Пијемонтом српског и словенског окупљања. Ставови руских словенофила умногоме нису били идентични са ставовима званичне Русије, иако су у појединим питањима делили истоветна гледишта. Њихова политичка и филозофска гледишта изнета су у Посланици Србима објављеној 1860. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Русија, Србија, словенофили, Турска, хришћани, српски народ, ослобођење, Посланица Србима, Хомјаков, Погодин, Аксаков

Без улажења у главне мисаоне токове руских словенофила немогуће је разумети њихово виђење Срба у словенском свету и на балканском простору. Словенофилство је било и културно-филозофски систем, нарочито до Кримског рата, али и политичка доктрина решавања словенског и Источног питања. Оно је било руски покушај филозофије историје, вођен вером у православље као руску религију интегралног духа – посебан тип руског романтизма и руске идеје као израз, како су сами говорили, „оригиналне руске мисли”. Словенофили су настојали да продубе руску самосвест као основу даљег развоја Русије и руског друштва подељеног на два дела још од реформи Петра Великог, кога Пушкин види као коњаника „који је Русију пропео над безданом”.

У европској литератури словенофилство се углавном види као панславизам, односно као историјско-филозофска концепција обједињавања свих Словена – под вођством Русије. Није могуће одвојити словенофилску мисао XIX века од мисаоних токова Европе тога доба. На њихово схватање културе,

историје и цивилизације у целини највећи утицај имала је немачка филозофија, пре свега Хердера филозофија националне идеје, али и Фихте, Шелинг (његова *најурфилозофија* и вера у будућност Источне Европе), а нарочито Хегел. На теоријске основе филозофско-историјске концепције словенофила утицао је и Монтескје са делом *О духу закона*, а нарочито Хердер са својим делом *Идеје за филозофију историје човечанства* (1791).¹

Словенофилство је било несумњиво врло сложен покрет једног дела московске и петроградске аристократске интелигенције, међусобно различитих схватања по низу питања. Георгије Флоровски пише да је словенофилство било „глас новог културног слоја који је прошао кроз искушења и заводљивост *европеизма*”², док Николај Берђајев каже да је словенофилство заправо „психологија и филозофија племићких двораца, топлих и пријатних гнезда”.³ Заиста, сви творци словенофилства припадали су готово без изузетка руском племству: браћа Иван и Петар Кирејевски (рођени у породици великог англофила), браћа Аксакови, Алексеј Хомјаков – потомак старог руског племства и стуб словенофилске мисли, историчар Михаил Погодин, филолог Владимир Ламански, Јуриј Самарин, бечки прота Михаил Рајевски, Александар Гилфердинг, познати песник Фјодор Тјутчев, Николај Данилевски, генерал Фадејев и други. Сви су они, мање или више, путовали по Европи, неки боравили и више година, и добро знали европске језике. Хомјаков (1804–1860) је, на пример, 1825/26. живео у Паризу, а поново је 1846/47. путовао по Европи и живео у Енглеској, коју је највише волео. Учествовао је у Руско-турском рату 1828/29. који је закључен Једренским миром. Бавио се филозофијом, највише Хегелом, богословљем, филологијом (санскритом), сликарством, архитектуром. Берђајев га је назвао „вitezом православне цркве”.

Врло сложена епоха историје руског друштва првих деценија XIX века окончана је изгоном језуита (1820), званичном забраном масонских ложа, затварањем Библијског друштва и поразом декабриста. Наполеонов поход на Русију, упорна настојања пре свега Енглеске и Француске да пониште одредбе Ункјар-Искелеског уговора (1833) између Русије и Турске, који је обезбеђивао доминантан утицај Русије на Истоку, а нарочито велика европска коалиција заједно са Турском против Русије у Кримском рату (1853–1856) отворили су, пре свега међу руском интелигенцијом, питање односа Русије и Европе, улоге словенског света у историји Европе и путевима решавања Источног питања.

У Русији су постепено ширена знања о Словенима уопште, па и о Србима. Идеју словенске узајамности први је разрадио Словак Јан Колар 1834–1837. сматрајући културу најзначајнијим фактором историјског развика. Значајну улогу у ширењу знања о Словенима имало је и оснивање славистичких катедри на четири руска универзитета (нарочито делатност Бођанског и

¹ Валентина Ветловская, „Проблема народности в публицистике Ф. И. Тютчева (В европейском контексте)”, *Ф. И. Тютчев и православие*, Москва 2005, 143–171.

² Г. В. Флоровски, *Пушеви руској бојословља*, превео са руског Срето Танасић, Подгорица 1997, 277. О словенофилима видети: Н. И. Цимбаев, *Славянофильство: из истории русской общественно-политической мысли XIX века*, Москва 1986; Е. А. Дудзинская, *Славянофилы в пореформенной России*, Москва 1994.

³ Г. В. Флоровски, *нав. дело*, 143–171.

Срезњевског). Када је реч о Јужним Словенима, Срби су све до седамдесетих година XIX века привлачили највећу пажњу. Већ током двадесетих година у часописима као што су *Весник Европе*, *Библиографски листови*, *Московски шелеграф*, *Московски весник* и *Телеской* српске теме везују се претежно за дела Вука Караџића. *Весник Европе* М. Т. Каченовског објавио је 1820. прилог „О српским народним песмама”. Каченовски се познавао са Вуком Караџићем и вероватно није случајно што је свог ђака О. М. Бођанског упутио на славистику. У једном тексту о српској књижевности у *Библиографским листовима* из 1825. Мушицки се назива „српским Хорацијем”, док се Фрушка гора на другом месту назива „српском Светом Гором”. У *Московском шелеграфу*, у броју 10 из 1831, даје се приказ часописа *Банатски алманах*, објављеног у Темишвару 1828, у коме су објављени преводи писама цара Александра I Кутузову и истиче да „род Кутузова потиче из Србије и Срби се тим поносе”.⁴ Часопис *Телеской* (1831–1836) Н. И. Надеждина у другом броју за 1832. објавио је опширан приказ књиге Ота фон Пирха о путовању по Србији 1829. године (објављене у Берлину 1830). Свети Синод Руске православне цркве наставио је и у првој половини XIX века да новчано помаже најмање девет српских манастира.⁵ Отварање руског конзулата у Београду (1838) омогућило је ближа праћења прилика у Кнежевини Србији и околним српским земљама. Митрополит Србије Петар обратио се 1844. године руском конзулу Данилевском с предлогом да се у Србију пошаљу богослужбене књиге и да се у Русији школује шест младих људи на руским богословским школама. У писму Азијском департману Данилевски истиче да би то било веома важно ради „заштите православља у тамошњим крајевима од утицаја католицизма који се убацује из Аустрије”.⁶

Иако словенофилство и панславизам нису идентични појмови, словенофилство је несумњиво било основни теоријски извор руског политичког панславизма, чијим се једним од главних твораца сматра поменути професор руске историје на Московском универзитету Михаил Погодин (1800–1875). Путујући по словенским земљама 1839. и 1842. године Погодин је словенско питање видео у мисаоној формули: Русија – Словенство – Запад. Словенофили су очекивали да ће словенско питање бити решено у Кримском рату, да ће доћи до ослобођења Словена и стварања свесловенске државне заједнице. Константин Аксаков сматрао је да је Кримски рат покушај Запада да нанесе коначан ударац словенско-православном свету, чији је носећи стуб Русија, чиме ће, уколико успе, покорити и остале словенске земље.⁷ После Кримског рата у руском друштву јавља се идеја да Запад угрожава самостално постојање

⁴ Елена Аркадьевна Осипова, „Сербская тематика в русской периодической печати в 20-30-е годы XIX века”, *Литературы взаимосвязи России XVII–XIX в.в. по материалам российских и зарубежных архивохранилищ*, Москва 2015, 104–126.

⁵ Е. П. Кудрявцева, *Русские на Босфоре: российское посольство в Константинополе в первой половине XIX века*, Москва 2010, 299–308.

⁶ АВРР, ф. No 146, Славянски стол, оп. 495, д. 3853, л. 8–9 об, Директор Азијског департмана МИД Русије – посланику Титову у Цариград, С. Петербург, 2. фебруар 1845; *Политические и культурные отношения России и Сербии в 30–50-е годы XIX века*. Документы российского МИД, Москва 2013, 341–342.

⁷ С. А. Никитин, „Русское общество и вопросы балканской политики России 1853–1876 гг”, *Славяне и Россия: К 110-летию со дня рождения С. А. Никитина*, Москва 2013, 167–171.

Русије и да зато она треба да се обрати Словенима као природним савезницима. „Русија ће бити сигурна, истиче Погодин, тек онда када буде страшна” Западу са којим треба да општи само с позиција силе. Његово мишљење дели и познати песник и дипломата Тјутчев (1803–1873) у својим расправама „Русија и Немачка” (1844) и „Русија и Запад” (1850). Тјутчев, руски посланик у Баварској осамнаест година, не одбацује дијалог Русије и Запада, али ипак сматра да између њих стоје непремостиве противречности.

За разлику од руских западњака који су желели европеизирани Русију, словенофили желе да се Русија „духовно оствари као независан свет”. Према њима Европу чине два света: *романско-јермански* („свет без духовног разума”) и *словенски*. Словенофили верују у народно предање и традицију, заснованим на моралним и духовним вредностима православне цркве. Словенофилство је један од покушаја да се продуби руско самосазнање чија се основа тражила у души руског народа.⁸ Константин Аксаков пише да је Запад („западноевропска мода”) успео у доброј мери да „исквари” и обмане више слојеве руског друштва, али не и руски народ.

Једна од основних словенофилских идеја о решавању словенског питања јесте идеја о стварању свесловенске федерације под покровитељством Русије и руског цара. У чланку „Русија и Запад” (1854) Константин Аксаков истиче да словенски народи треба да формирају своје засебне националне државе које ће се налазити „под покровитељством Русије као сада Србија”. Михаил Погодин је још 1851. изнео идеју да Русија треба да створи Словенски савез. Нешто касније, маја 1854. пише да се савез може звати и *Дунавски, Јуџоскојични* или *Евројски* али да престоница треба да буде Цариград, који Руси треба да држе због своје безбедности („који осим нас нико уздржати не може”).⁹ Словенофилска идеја о Цариграду као престоници словенске федерације ништа мање није била примамљива ни за руске трговце тога времена. Фјодор Тјутчев пише у чланку „Русија и Немачка (1848)” да је Русија део општеевропске историје, с тим што има другачији пут развитка. Источна Европа је „законита сестра хришћанског Запада” коју он не признаје, као што су након Колумбовог открића „људи Старог света дуго одбијали да верују у постојање новог континента”.¹⁰

Велики пораз у Кримском рату изазвао је дубоко разочарење руских словенофила и уместо питања о политичком обједињавању у виду свесловенске федерације у први план наметнуо идеју културног и духовног обједињавања словенских народа. Томе је допринела и промена на челу руске дипломатије: политика канцелара Карла Неселродеа за словенофиле није била национална, за разлику од Алексеја Горчакова, који је желео да она буде руска.¹¹ Пораз у Кримском рату и изолација Русије били су за словенофиле још једна потврда агресивности Запада према Русији. Србија и Срби улазе после Кримског рата у вртлог политике великих сила и њихове борбе за позиције на Балкану.

⁸ Д. Стојановић, *Религиозне основе словенофилства...*, 145–147.

⁹ С. А. Никитин, „Русское общество”..., 172.

¹⁰ В. Ветловская, *нав. дело*, 153–154.

¹¹ *Российская дипломатия в портретах*, Москва 1892, 208–220.

Снажном политичком и културно-религиозном продору западних сила на простору Југоисточне Европе после Кримског рата, Русија је настојала да се супротстави боље организованом културно-просветном и религиозном активношћу, преко мреже новооснованих конзулата, али и Московског словенског комитета (1858), а касније и Петроградског словенског комитета (1869). У неким питањима активност званичне Русије била је подударна са делатношћу словенофила, у првом реду када је реч о ширењу и јачању православља на Балкану, али за разлику од Игнатијева и његових истомишљеника, канцелар Горчаков је сматрао да свесловенске политичке идеје не могу бити основа спољнополитичке концепције Русије.¹²

Словенофили су увиђали велику улогу јавног мњења у Европи али и руском друштву. Настојали су да покрену што већи број листова и часописа с циљем да руско друштво што више упознају са словенским земљама и народима и тиме утичу на политику руске владе према словенском свету. Својеврсна синтеза гледишта руских словенофила на српско и словенско питање изнета је у познатој посланици Србима групе водећих словенофила под насловом *Србљима њослание из Москве* (објављеној у Лајпцигу 1860. на руском и српском језику).¹³ Међу потписницима су Алексеј Хомјаков, Погодин, Кошељев, Јуриј Самарин, Константин и Иван Аксаков и други познати словенофили. Главним писцем посланице сматра се Алексеј Хомјаков (1804–1860), који је својим пријатељима говорио да је прве мисли о Словенима и њиховом ослабајању добио гледајући портрете српског вође Црног Ђорђа, који су се налазили практично на свакој станици на путу у Петроград. Прости чобанин, говорио је Хомјаков, који је одважношћу и чврстом вољом ослободио своју отаџбину од Турака одушевљавао је младо поколење.

У посланици се упозорава на лоша искуства руског друштва са западним утицајима. Ми знамо, обраћају се они Србима, да сте прошли кроз тешка искушења, али „очекивају вас још друга искушења, не мање опасна, премда се чине мање тешка”. Свакој спољашњој и случајној несрећи „може човек лако оделети”, али „пороци и слабости, које се увуку у живот и душу народа, раздвојиће његово унутрашње биће, покопаће у њему свако живо начело, породиће у њему неизлечиве болести и учиниће да пропадне у доба највећег спољњег благостања и напретка”. Пишући о искуству Русије, словенофили истичу да се њима чинило „да државе које надвишавају нас науком, треба да нас надвишавају у свачему, и да су сви њини обичаји, све њине уредбе боље од наших”. Словенофили су против „слепог клањања” европском знању и европској просвећености али не споре да се доста тога може научити од западних народа, пре свега у области трговине, наука и уметности. „Не залуђујте се тиме”, пише у посланици, „да будете Европејци”, јер је то само „згодни мамац за Славене” да их уведе у духовно ропство: „Не утежите своју умну слободу кицошким узицама са натписом *Европа*”.¹⁴

¹² В. Н. Виноградов, *Балканская эпопея князя А. М. Горчакова*, Москва 2005, 74–150.

¹³ *К сербам. Послание из Москвы*, Лейпциг 1860, 100; *Србљима послание из Москве*, Лейпциг 1860.

¹⁴ *К сербам. Послание из Москвы...*, 69.

После преране смрти Алексеја Хомјакова и Константина Аксакова 1860. године водећу улогу у борби за словенофилске идеје преузимају други словенофили као што су Иван Аксаков, млађи брат Аксакова, и познати филолог Владимир Ламански (1833–1914). Ламански је био творац крупне славистичке школе на Санктпетербуршком универзитету („патријарх руске славистике”) и шеф катедре за словенску филологију пуне 33 године (1865–1898). Ламански је сматрао да је један књижевни језик, у овом случају руски, неопходан услов за остварење словенске федерације. Ламански је боравио у словенским земљама 1862–1864. да би потом објавио рад *Србија и јужнословенске провинције Аустрије* (1864). У Петрограду је 1859. године објављено познато дело Александра Гилфердинга *Путовање по Босни, Херцеговини и Сјарој Србији*, настало на основу његових бележака током боравка на дужности првог руског конзула у Сарајеву 1857–1858. Гилфердинг је том приликом однео из српских цркава и манастира 101 књигу из периода од XIII до XVII века, које данас чине Гилфердингову збирку Руске националне библиотеке у Санкт Петербургу.¹⁵ Иван Пријма пише у раду „Ф. М. Достојевски и мисао словенофила” да су главни извор обавештења о Словенима у руском друштву била словенофилска издања и радови самих словенофила. У почетку неповерљив према словенофилским идејама, Достојевски је временом све више делио њихова гледишта. У *Пишчевом дневнику 1876–1877*. Достојевски истиче, како наводи Пријма, „да од свих територија Турске, која се распада, Русија мора да влада само Константинопољем: прво, као наследница Византије, друго, зато што само ослобођени источни хришћани неће моћи управљати тим великим градом („средиштем васионе”), па ће се у то умешати западне нације, попут Енглеза („народ грабљив”) и присвојити Константинопољ себи”.¹⁶

Врло обимна архивска грађа о везама руских словенофила и Срба налази се у Фонду Аксакових Одељења рукописа и ретких књига Института за руску књижевност (Пушкинов дом) РАН у Санкт Петербургу. Преовлађује преписка са митрополитом Михаилом, најјачим ослонцем словенофилске мисли међу Србима друге половине XIX века – са улогом коју је касније преузео Никола Пашић. У фонду Аксакових чува се преписка са Имбром Игнатијевићем Ткалцем, Живојином Жујовићем, Милошем Милојевићем, Антонијем Гвозденовићем, Мирославом Дражићем, Алимпијем Васиљевићем, Деспотом Бацовићем, Пантом Срећковићем и другима. Као и његови истомишљеници (Хомјаков, Погодин, Ламански и други), Иван Аксаков је током 1860. године путовао по словенским и српским земљама, о чему је оставио драгоцене белешке. Из Беча, где се дуго задржао са протом Михаилом Рајевским и срео са послаником Балабином, путовао је у Љубљану, Трст, Дубровник, Херцег Нови, Котор, затим на Цетиње а потом поново,

¹⁵ *Российская национальная библиотека* – Санкт-Петербург, Отдел рукописей и редких книг, Ф 182, Гилфердинг А. Ф. Собрание, опис 1. Фонд је настао као поклон А. Ф. Гилфердинга 1868. године. Реч је о књигама које је сакупио у периоду 1856–1859. на терену Босне, Херцеговине, Старе Србије и Црне Горе. Ради се о укупно 101 књизи и рукопису међу којима има и више драгоцених рукописа из XIII и XIV века. После његове смрти Санктпетербуршка библиотека откупила је од његових наследника још један део збирке (грчке, словенске и турске рукописе). Словенски рукописи ушли су 1873. у састав Фонда N 550.

¹⁶ Иван Ф. Пријма, „Ф. М. Достојевски и мисао словенофила”, *Окџоих* III, 4(2013), 40.

преко Дубровника, до Ријеке и из Ријеке у Загреб. У Загребу се срео са Кукуљевићем, Враницанијем и Мажуранићем, а затим је посетио Сисак и Ђаково где се срео са Штросмајером. Највише се задржао у тадашњој Кнежевини Србији (Београду и Крагујевцу), тридесет дана, док је, на пример, у Дубровнику остао четири дана (срео се са руским конзулом К. Петковићем, са којим се дописивао 1860–1867), у Црној Гори седам, у Загребу седам, у Карловцима и Фрушкој гори („Света Гора српског православља”) два, а у Новом Саду (назива га главним градом „аустројске Србије”) три дана. Забележио је да је архимандрит Никанор Грујић намеравао да преводи брошуру Хомјакова. Дописивао се са извесним Мирославом Дражићем, који га поздравља из Осијека, док Аксаков другом приликом пише да је у његовој кући у Карловцу заборавио „неку хартију: поезију Дубровчанина језуите за руског цара Петра”.¹⁷ У Карловцима се срео са патријархом, посетио је Крушедол, а затим и Нови Сад, где се срео са Хацићем, Ђорђе Поповићем, Суботићем и Светозаром Милетићем. Из Новог Сада отишао је за Пешту. Међу белешкама са пута сачувана је и белешка о православној цркви у Шибенику – Храму Успења Богородице, која оскудева у црквеним утварама (сачињен детаљан списак црквених потреба: ђивот, крст са постољем што стоји на Св. Трапези, петохлебница, литија са ликовима Успења Богородице и Вазнесења Господњег, свештеничке одежде, путир са диском, Јеванђеље и плаштанице).¹⁸

Током боравка у Београду, у који је стигао јула 1860, Аксаков се срео са Матијом Баном. Бан га је обавестио да стоји на челу „Централног комитета” који планира да оснује мрежу тајних друштава у Босни, како би се припремио устанак с циљем прикључења Босне Србији. Аксаков је том приликом предао Бану 3.000 рубаља из средстава Московског словенског комитета.¹⁹ Касније је Бан писао Аксакову у духу познатих словенофилских ставова о својим плановима стварања јужнословенске федерације коју би чинили Срби, Бугари и Хрвати и која би требало да уђе у састав општесловенске федерације. Сматрајући да за такав посао нису довољна приватна средства, Аксаков се обратио за помоћ руском посланику у Бечу Балабину, руском конзулу у Београду Влангалију и проти Рајевском. Балабин је са овим упознао директора Азијског департмана Е. П. Ковалевског и грофицу Блудову. Бан је писао да је комитету који води потребно 15.000 пушака: молио је да добије зајам од Русије у износу од 100.000 дуката. Русија је наводно била спремна да без камате додели зајам од 900.000 рубаља али је кнез Михаило то одбио.²⁰ Бан је поново, преко Аксакова тражио средства из касе Московског словенског комитета. Међутим, извештаји руских дипломата из Београда говорили су да Бан „има репутацију шпијуна свих држава редом” и то у исто време. Према истраживању руског историчара В. И. Фрејдзона, Бан се у исто време кад и са Аксаковим сретао и са аустројским конзулом

¹⁷ Отдел рукописей и редких книг Института русской литературы (Пушкинский дом) РАН, Санкт-Петербург, Ф. 3 (Фонд Аксаковых), оп. 2 N 16.

¹⁸ Исто, Ф. 3 оп.5 N 23, И. С. Аксаков, *Проект путешествия к Славянам*, Записная книжка, 1859.

¹⁹ И. В. Чуркина, *Протоиерей Михаил Федорович Раевский и югославыне*, Москва 2011, 117.

²⁰ Исто, 118.

у Београду, коме је говорио о завојевачкој политици Русије, о посети „руског емисара Аксакова предлажући сарадњу и прикључење Босне Аустрији”.²¹

У историографији се прецењује утицај словенофила на политику званичне Русије. Александар Погодин истиче да су „српски русофили” много претеривали у погледу „стварног утицаја Каткова, Аксакова, Словенског добротворног друштва” и нису опажали либерално расположење које је стварно господарило у „руском друштву”.²² Иван Аксаков се почетком 1861. обратио писмом директору Азијског департмана Е. П. Ковалевском, жалећи се да је крајем 1859. године, поводом плана о издавању *Руске беседе*, од Министарства народне просвете добио одговор да „не заслужује поверење владе”. Сматрао је да словенофилима треба дозволити издавање „периодичног зборника и новина чак и под насловом *Словенски весник* који би се бавио не само словенским него и руским питањем”. Аксаков пише да је његов брат Константин „недуго пре смрти” 1860. добио писмо из Србије „у коме га моле” да им дамо мисао „о државном устројству у словенском духу”. Након свог путовања по словенским земљама дошао је до закључка да за њих „огроман значај” има слободан глас из Русије, јединствени орган руске народности – руске и словенске самосвести. За Западне Словене, окружене формама западне цивилизације „и свим саблазнима западног начина живота”, најважније је „јасно схватање суштине принципа Словенства”. Објављивање словенофилског гласила помоћи ће, пише Аксаков, „животу саме словенске идеје у Русији, ојачаће партију народности код Словена” – партију која ће се солидарисати и бити одана Русији”. Кнез Михаило, пише Аксаков, веома хоће да Србији да неки устав, ради чега у Београд долази доктор права „од аустријских Словена”. Ако у Србији дође до „моралног раздора између власти и народа” и самој народности и словенским плановима „прети велика опасност”.²³

У Фонду Аксакових у Санкт Петербургу чува се опширно писмо Живојина Жујовића (тада студента Духовне академије у руској престоници) Ивану Аксакову из 1864. године, посвећено различитим странама словенског питања. „Са принципима који се тичу словенских народа којима је искључиво посвећен Ваш часопис *Дан* тј. народа словенских, ја се разилазим радикално”, пише Жујовић. Он жели да се међу словенским народима успоставе моралне везе, пријатељство и љубав, то су питања „која можемо само ми решавати”, а за подизање „храма љубави међу Словенима” потребни су „образовани словенски градитељи”. Захваљујући савременом положају Словена тај храм је немогуће подићи, јер као да је сама историја словенских народа поставила непремостиву препреку на путу ка том великом делу. Један део Словена је самосталан, други несамосталан – „у ропству”, неса-

²¹ Исто, 119. Видети: В. Ј. Вучковић, „Неуспела политичка акција Матије Бана 1860–1861”, *Историјски часопис* IX–X (1959), 381–409.

²² Александар Погодин, „Михаило Полит-Десанчић у Русији и о Русији”, *Лейпцигска Мајице српске*, књ. 337, Нови Сад 1933, 62–63.

²³ Институт русской литературы (Пушкинский Дом) Российской академии наук, Отдел рукописей и редких книг, Фонд Аксаковых, N 3, оп. 2, N 19 Писмо И. Аксакова – Е. П. Ковалевском, 20. јануара / 1. фебруара 1861. Аксаков оставља и своју адресу у Петербургу: „На Малој Никитској, дом Гусева, бившего барона Корфа”.

мостални су потчињени несловенима, самостални Словенима. У тој неприродности налази се и „Гордијев чвор” без чијег разрешења словенски народи неће створити темеље за бржи развој. Управо на тој неприродности створен је „храм словенског раздора” који смета да се не направи „ни један корак напред у словенском духу”. Будућност Словена, према Жујовићу, треба да се заснива на општесловенским принципима, мада они не треба да се одричу европске западне цивилизације, која је „добродошла за Словене у свим односима” осим словенског духа и словенске народности – „она ће Словенима узети оно по чему се ми Словени разликујемо од других народа Запада”.²⁴ Словени треба да стану на страну цивилизације, да граде Словенство без сваког милосрђа, као и свих других предрасуда, са здравим историјским смислом који ће му дати разумну силу „са којом оно може без бојазни да ступи у било какве односе са западним народима”. У идеји повезивања Словена, подвлачи Жујовић, наилазимо „на стари подводни камен који ми Словени никада не обилазимо (...). Тај подводни камен је наш словенски раздор, немајући, уосталом у простом народу ни најмањи свесни ослонац”.²⁵

Словенофили настоје да што више утичу на руско јавно мњење. Током 60-их година XIX века излази више словенофилских листова и часописа као што су *Дан*, *Москва*, *Московљанин*, *Рус* и други. Аксаковљев *Дан* излазио је у периоду 1861–1865. године и доносио мноштво обавештења и коментара о Србији и Србима, пре свега од самог власника али и других аутора. Повремено објављује и текстове митрополита Михаила али и других Срба. У једном броју из 1862. објављен је, на препоруку грофице Антонине Блудове, текст митрополита Михаила у руском часопису *Сѣраник*. Митрополит истиче да је врло важно што часопис не прави никакве уступке „на рачун православног учења и духа православне цркве”. Указује на појаве уступака западним учењима – као да се стидимо и настојимо да се извинимо пред њиховим обманам: „То је тужна појава коју често срећемо. Она је опаснија од сваког директног притиска; од спољног насиља Господ ће кад-тад ослободити цркву своју; али ако ми дозволимо да се отрује снага духа и срца нашег лажним учењима, тада ћемо изгубити и наше душе и целу будућност словенског племена”.

Иван Аксаков повремено је у своме листу објављивао делове својих бележака о приликама у словенским земљама и појединим личностима. Скрећемо пажњу на неке његове оцене прилика у Србији, Црној Гори и Босни и Херцеговини. Тако, на пример, у тексту *Гарибалди, Србија и Црна Гора* (1862) истиче да су у Србију уперени сада „погледи свих словенских племена која стењу под турским ропством”.²⁶ Српски народ је у патриотском заносу и чека да кнез Михаило крене одлучнијим корацима ка ослобођењу: „Уместо да усмери све снаге и сву мисао на достигнуће једног једноставног циља тј. ослобођење целог српског племена – Србија, или боље рећи њена влада, старала се пре свега да преузме спољне форме европског грађанства и да

²⁴ Исто, оп. 4, N 216, Ж. Жујовић – И. Аксакову, 18. октобар 1864.

²⁵ Исто. Жујовић је написао писмо Аксакову с молбом да се објави у *Дану*. Оставио је адресу: „Ј у Александриског театра, дом Литкина, кв. 54.”.

²⁶ И. С. Аксаков, „Гарибалди, Србија и Черногория”, *Славянскій вопросъ*, кн. 1, Санкт-Петербург 2015, 42–46.

себе представи као добро уређену и пристојну државу”. Држава у Србији је сувише млада и слаба, сва њена снага је у народу, који ће је на крају спасити а не њен државни механизам и слабо обучена регуларна војска. Грешка српске владе и кнеза је у томе што сувише много значаја придају свом управљачком механизму. Снагу Србије, према Аксакову, чине народне установе, а не бирократске форме владавине, што је у складу са словенофилским схватањем да држава као установа није главни центар живота земље, јер је народ као историјски фактор много судбоноснији чинилац од политичке и социјалне организације. Аксаков је критиковао „неодлучност” кнеза Михаила, позивајући га да се угледа на свог оца, „старог Милоша” из 1815. који је извео „бесмртни подвиг снагама које су биле ништавне у односу на оне којима сада располаже његов син”.²⁷ Ипак, Аксаков истиче да је након убиства кнеза Михаила ослабила морална и духовна снага целог хришћанског становништва Балкана. Слични ставови понављају се и у чланцима новина и часописа *Москва* и *Московљанин* (1867–1868).

Занимљиво је Аксаковљево мишљење о Црној Гори, где се почетком 1860. године срео са књазом Данилом, његовом супругом Даринком, младим принцем Николом и другим личностима. У *Дану* је 1862. године, као резултат боравка у Црној Гори 1860. године, објавио у три наставка чланак „Споразум Порте са Црном Гором”, са детаљним описом социјалних и културних прилика, менталитета и обичаја.²⁸ Између осталог каже: „По нашем мишљењу, ако ствари посматрамо објективно, у начелу – никаква државна форма не може имати места у тој земљи; Црна Гора није, не може и не треба да буде политички организам. Црна Гора је немоћна као држава /.../ Црна Гора је неосвојива као – борбени положај, као војнички логор. Као држава она је тако микроскопски мала” (...) као логор она има довољно простора. Као држава она је сиромашна, лишена начина за мирно грађанско постојање.²⁹ (...) После Косовске битке Црна Гора је постала уточиште “слободних Срба”.³⁰ Више пута сам од простих и сиромашних Црногораца, пише Аксаков, дознавши да сам Рус, чуо: „Шта чекате, хоћете ли нашем књазу ускоро српску круну на главу ставити”.³¹ Сви словенофили, а нарочито Аксаков, инсистирају на значају верске припадности, у неким ортодокснијим изјавама тврде чак да су православни Словени једини прави Словени.³² Њихова врло омиљена тема је словенска федерација под покровитељством Русије, с тим што окупљање Словена у тој федерацији треба да буде прожето „идејом вишег духовног обједињавања и вером”. Када говори о Србима у Хабзбуршкој монархији, Иван Аксаков истиче да „православни Срби Баната неће да буду припојени Хрватској тзв. Троједној или Илирској Краљевини – коју чине такође Срби, али претежно католици, који имају различит историјски развитац од православних”.³³ Ни Босну, ни Кне-

²⁷ Исто, 44–45.

²⁸ Исто, 49–70.

²⁹ И. С. Аксаков, „Договор Порты с Черногориєю”, *Славянский вопросъ...*, 52.

³⁰ Исто, 52.

³¹ Исто, 66.

³² *К сербам. Послание из Москвы...*, 31

³³ И. С. Аксаков, „Славянская федерация будет возможна на основе духовного объединения в вере”, *Славянский вопросъ...*, 91–92.

жевину Србију, ни Дунавске Кнежевине, пише Аксаков, „не може уступити Русија Аустрији”, што ће петнаестак година и касније Русија учинити кад је реч о Босни и Херцеговини – договором у Рајхштату 1876. и Будимпештанском конвенцијом 1877. године.

Словенофили врло пажљиво прате продор западних утицаја у српским земљама и на Балкану. И у приватној преписци и у поменутиим листовима истиче се прозелитска улога Римокатоличке цркве и агресивни дух западне политике. Француска је, пише Аксаков 1867. године, главни представник католичког света на Истоку. Касније ће ту улогу преузети Аустроугарска. Аксаков цитира део текста из једне брошуре издате у Букурешту на француском језику под насловом *Буџарска џред лицем Европе*, у којој се каже да је Наполеон III само под једним условом спреман да пружи своје покровитељство балканским хришћанима: „Да је Србија по вери и пореклу латинска, већ одавно би јој биле предате тврђаве које држе Турци, и не само тврђаве. Да су Херцеговци католици већ одавно би Французи за њих изборили аутономију као за Либан”. Словенима у Турској, пише Аксаков, непосредно се понавља од стране мисионара и конзула („духовних и политичких агената”) католичког Запада: „Буди латин /.../ и добићеш слободу и напредак”.³⁴ Пред Словенима стоји дилема пута на Запад или Исток, пута латинства или пута православља – окретања према западноевропском или грчко-словенском свету. Руски словенофили очекивали су да ће словенски конгрес и етнографска изложба у Москви 1867. подстаћи обнову духовног јединства Словена. На конгресу је била најбројнија српска делегација од 30 угледних представника (16 Срби из Хабзбуршке монархије, 12 из Кнежевине Србије и два из Црне Горе), а иза ње делегација Чеха (27), Хрвата (10), три Словенца, један Бугарин и мали број осталих.³⁵ Велики део посла око позивања учесника конгреса, поред М. П. Погодина и И. И. Срезњевског, преузео је на себе бечки прота Михаил Рајевски. Из разних словенских земаља послати су експонати за етнографску изложбу. Александар Вукашиновић из Вуковара, посланик Хрватског сабора, поклатио је „значајну колекцију етнографских и антрополошких предмета из Горњег Срема” са детаљним описима колекције.³⁶ Божидар Петрановић, иницијатор оснивања Матице далматинске (1862) и њен дугогодишњи председник и први уредник *Српско-далматинској маџазина*, послао је мушку ношњу из Задарског среза и мушку и женску ношњу и фотографије из Будванског среза.³⁷ Захваљујући архимандриту Нићифору Дучићу и руском конзулу из Дубровника Константину Петковићу, у Москву су стигле и мушке и женске ношње из Боке которске и црногорска женска ношња – поклон кнегиње Даринке, удовице кнеза Данила. Крајем 1866. секретар Матице српске писао је Рајевском да је српски народ осиромашео,

³⁴ „Славјани в Турцији постављении перед выбором: свободы от ига ценой окатоличивания”, *Славјанскій војросъ...*, 133.

³⁵ С. А. Никитин, *Славјанские комитеты в России в 1858–1876 годах*, Москва 1960, 174–175.

³⁶ И. С. Аксаков, *Славјанскій војросъ...*, књ. 1, 146, 546; И. В. Чуркина, *Протоиерей Михаил Федерович Раевский...*, Москва 2011, 138.

³⁷ Чуркина И. В., нав. дело 138; *Заружбеные Славяне и Россия*, Москва 1975, 362; *Славјанские матицы: XIX век*, Москва 1986, 16–52.

па су за етнографску изложбу послали само кожух и капу опшивену златом и фотографије.³⁸

Словенски комитети у Москви (1858), Санкт Петербургу (1868), Кијеву (1869) и Одеси (1870) имали су несумњиво истакнуту улогу у ширењу веза са Србима и другим Словенима, као и знања о њима. Они су доприносили и јачању веза између српских и руских научних, образовних и културних установа. Матица српска је 1830. послала Академији наука у Санкт Петербургу *Српски лейоџис* за 1826–1830. године, а Академија је заузврат послала 1833. године 50 својих издања. Касније 1857, своје књиге шаљу познати слависти О. М. Бођански и А. А. Мајков, Одеско друштво за историју и старине шаље своје *Зайисе* 1858. године. Бечки прота Михаило Рајевски послао је у првој половини марта 1860. први од више контингентата књига Матици српској. Међу књигама су били часопис *Руска бесега*, разни гимназијски удбеници, историографска дела. Матица је углавном слала свој *Лейоџис*. Прота Рајевски се дописивао са секретаром Матице А. Хаџићем – у архиву Рајевског сачувано је девет Хаџићевих писама у периоду 1859–1867. годину.³⁹ Стари пријатељ Рајевског Јован Суботић, председник Матице српске од 1868, предложио је проти Рајевском да буде изабран за почасног члана Матице српске. Рајевски је одржавао редовне везе са Учитељском школом у Сомбору и педагогом Николом Вукићевићем. Током 1871. Матица српска је добила 600 гулдена помоћи добровољног прилога из Санкт Петербурга.⁴⁰

Прота Михаило Рајевски одржавао је редовне контакте и са оснивачем Матице далматинске Божидаром Петрановићем, са којим се дописивао од 1845. године и слао му књиге. И после оснивања Матице, књиге су стизале редовно и од Академије наука у Санкт Петербургу.⁴¹ Један од српских учесника словенског конгреса и етнографске изложбе био је и Михаило Полит Десанчић, који је, поред Милана Ђ. Милићевића свуда иступао на руском језику. На банкетима у Москви и Петербургу, пише Александар Погодин о Политу, „стекао је убеђење – које му је било посебно драго – да сви прави Руси од цара до обичних радника (које је видео у Кронштату) сматрају ослобођење православних Словена од турског јарма за најсветији задатак Русије”. Погодин скреће пажњу на истраживања М. Прелога и других научника, која су показала „да виши руски кругови, а и сам цар Александар II, нису видели ништа значајно ни у самом конгресу, ни у дочеку словенских гостију. То је била само учтивост и жеља да се не замери извесним друштвеним расположењима. Исто тако, нису много полагали на ове банкетске изливе ’словенских осећаја’ ни многи друштвени кругови руске интелигенције”.⁴²

Представници Српског ученог друштва на словенском конгресу и етнографској изложби у Москви поднели су извештај на седници од 22. августа

³⁸ И. В. Чуркина, *нав. дело*, 153.

³⁹ Исто, 153.

⁴⁰ О српско-руским књижевним везама у ово време шире у: Витомир Вулетић, „А. Н. Пипин и руско-српске књижевне везе у другој половини 19. века”, *Годишњак Филозофској факултета у Новом Саду*, књ. XII (I), 1969, 385–419.

⁴¹ Чуркина И. В., *нав. дело*, 155.

⁴² Александар Погодин, „Михаило Полит-Десанчић у Русији и о Русији (једна страна из историје српског русофилства)”, *Лейоџис Матице српске*, књ. 337, Нови Сад, 1933, 70.

/ 3. септембра 1867: списак 61 књиге „које су им дали разни људи” – од Срезњевског, Нила Попова, проф. Соловјева, до Г. В. Григоровича, Селезњова и других. Предали су такође поклон од И. И. Срезњевског – „фотографски факсимил записа што је на последњем листу јеванђеља монаха Симеона писаног за сина Немањиног Вука”. Г. В. Григорович, коме се Српско учено друштво обратило са питањем рукописа „о животу деспота Стевана Високог”, саопштио је да је он „све своје рукописе словенске које је скупио по Турској уступио библиотеци Одеског универзитета”.⁴³ Милан Ђ. Милићевић, један од учесника Словенског конгреса и етнографске изложбе објавио је 1868. чланак „Школе у Србији”, у коме пише о одласку 1846. шест првих српских младића на школовање у Кијев (одвео их је Сима Милутиновић, а међу њима је био и Милоје Јовановић – будући митрополит Михаило). Исте године Србија је послала десет младића на школовање у Западну Европу. Пишући о доласку два професора руског језика у Србију средином XIX века, Дмитрија Рудинског и Василија Вердиша, Милићевић нарочито истиче Рудинског: „Њему и писац ових редова има да захвали што не давно, у једној историјској прилици, са једним од највећих владара на Земљи, с царем Александром II, би срећан говорити језиком Пушкина, Љермонтова и Гогоља”.⁴⁴ Многи Срби даровали су своја дела различитим руским установама. Руским царевима Александру II и Александру III своја дела послали су: митрополит Михаило (1860), Милорад Медаковић (1861), М. Ђ. Милићевић (1869–1870), а касније Јован Ристић, Нићифор Дучић и Владан Ђорђевић.⁴⁵

Ако Словени желе да остану Словенима треба да се одрекну Рима и свих његових послова – став је Аксакова и других словенофила. Интриге европске дипломатије своде се на политичку изолацију Русије и „успављивање” словенског племена. Аксаков упозорава 1868. године да ће се Аустрија користити првом погодном приликом да уведе војску у Босну и Херцеговину. Нама остаје, каже он, да изађемо са јасном и одлучном изјавом барону Бајсту: „При првом покрету аустријске војске преко Дунава или Саве руска војска ће заузети Галицију”. У једној другој руској новини *Debatte* истиче се да Аустроугарска нема права на Босну и Херцеговину јер она није у вези са круном Светог Стефана. Босна је до великог жупана Беле Уроша (Урош I) чинила неодвојиви део Србије – дакле најстарије историјско право на Босну и Херцеговину је на страни Срба, а не Мађара. Занимљив је још један словенофилски став: створити независну и јаку Србију могуће је само ако се примире њени унутрашњи партијски сукоби.

Руски архиви чувају мноштво грађе о словенофилској и уопште руској просветној, културној и црквеној делатности у српским земљама. У Архиву спољне политике Руске империје у Москви, у фонду Славјански стол, чува

⁴³ *Гласник Српској ученој друшћива*, књ. V, св. XXII, Београд 1867, 411–415. Радња Српског ученог друштва, Десета седница Одбора 22. август 1867.

⁴⁴ Милан Ђ. Милићевић, „Школе у Србији”, *Гласник Српској ученој друшћива*, књ. VII, год. 1868, 88.

⁴⁵ АВПРИ, Славјански стол, ф.146, оп. 495, д. 129, л. об. Посланик Персијани је министру спољних послова Гирсу 21. октобра / 2. новембра 1887. проследио примерак Ристићево књиге *Свољашни одношаји Србије новијета времена* са писмом Ристића Александру III од 1/12. октобра 1887.

се мноштво грађе о помоћи српским црквама, школама и црквено-школским општинама. Шири контекст те приче је тежња за јачањем православља ради успешног супротстављања продору римокатоличких утицаја. Од 1849. године редовно се шаљу књиге или новчани прилози за оправку и подизање цркава и манастира у Србији, Босни и Херцеговини, Црној Гори и Старој Србији. Помоћ се пружа Дечанском манастиру, српској црквено-школској општини у Призрену, градњи Цркве Светог Ђорђа у Призрену. Грофица Блудова послала је 1861. године шест сандука књига и других ствари за Дечане. Године 1858. црквено-школску општину у Призрену и изградњу храма Светог Ђорђа помаже руска царица Марија Александровна, а кнегиња Василџикова исте године шаље преко конзула у Скадру 988 рубаља за градњу Цркве Светог Ђорђа у Призрену. Свети синод Руске цркве такође је преко конзулата у Скадру послао 150 сребрних рубаља за опремање Цркве Светог Ђорђа (1858). Кнегиња Черкаски шаље 1859. године 200 рубаља за манастир Дечане и манастир Дужи код Требиња. Током шездесетих година богослужбене књиге слате су и за неколико нових цркава у Кнежевини Србији. У неколико наврата пружа се помоћ мушкој и женској школи у Пећкој патријаршији, манастиру Дечанима и Грачаници, затим Српској црквено-школској општини у Новом Пазару, школи у Приштини (1869/70), изградњи библиотеке српске школе у Цариграду (1872/73), Цркви Светог Николе у Улцињу (1868/69), мушкој и женској школи у Мостару (1857–1877), школи у Невесињу (1871–1874), Црквено-школској општини у Гусињу (1869–1870). Свети синод Руске православне цркве послао је почетком 1862. помоћ „Славјано-сербској православној општини Гњилане”.⁴⁶ Министарство финансија и народне просвете Русије шаље 1861. већи број књига београдском Лицеју, београдској Богословији. Руска влада поклонила је, почетком 1867. године, Артиљеријској школи Србије 727 разних војних књига на руском, немачком и француском језику.

Више докумената из Фонда Славјанский стол упућује на појачану активност Римокатоличке цркве у српским крајевима. Архимандрит Иринеј Поповић пише у Котору, 19. марта 1860. године, руском конзулу у Дубровнику Петковићу да му је нуђена унија са обећањем да ће, уколико је прихвати, постати бускуп у Боки. Акцију је водио бискуп Бенедикт Краљевић. Пре две године, пише архимандрит Поповић, „увукоше се у Боку унијатске књиге; издао сам свештеницима налог да се чувају тих књига” а ја, пише он, „многе купим и запалим”.⁴⁷ Још 1854, пише Поповић, „долазили су нам из Беча гласови” да ће Бока добити свог сталног бискупа.

Руски словенофили продубили су, својом укупном активношћу, интерес руског друштва за Србе и остале Словене. Ипак, они нису имали доминантан утицај у руском друштву, нити подршку већине руске интелигенције. Део те интелигенције и није био словенског порекла. Словенофили су ипак преко кругова блиских двору и појединих министара имали контакте са

⁴⁶ АВПРИ, Славјанский стол, N. 146, оп. 495, д. 3938, л. 6, Свети Синод – Азијском департаменту 20. фебруара / 4. марта 1862.

⁴⁷ АВПРН, Славјанский стол, N. 146, оп. 495, д. 3938, л. 18, Архимандрит Иринеј Поповић руском конзулу у Дубровнику Константину Петковичу, Котор, 19/31. марта 1860.

званичном Русијом. Александар Погодин у студији „О Михаилу Полит-Десанчићу”, можда са извесним претеривањем и поједностављивањем пише: „У основи и српског русофилства и српског русофопства не леже – тако ми се бар чини – толико неки логични закључци о томе, какав значај могу имати за српску политику ови или они догађаји из руског живота, колико извесна осећајна расположења везана за те догађаје.” Због тога, пише даље он, „и у русофилству и у русофопству српског друштва веома ретко видимо стварно позивање Русије, ретко наилазимо на објективно и зналачко посматрање и логички суд”.⁴⁸

С друге стране, из Петрограда и Москве, с непрегледних руских простора, словенофили нису реално сагледавали и увиђали сложен и врло осетљив геополитички положај Србије и српских земаља. Почетком седамдесетих година, након оснивања Бугарске егзархије, пажња словенофила постепено се помера са српских простора према Цариграду и мореузима ближим пределима. Они, такође, нису сагледавали чињеницу да је поред доминантног православља део Срба прихватио римокатоличанство и ислам, и да је апсолутизација православља препрека свеобухватној националној интеграцији Срба (Срба католичке и исламске вероисповести). При томе ваља нагласити да је словенофилски непромишљени ентузијазам, који је учи и током Велике источне кризе захватио и добар део званичних кругова, довео 1878. до слома ових идеја у руском друштву, али и међу већином Срба – бар на одређено време.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Dr. SLAVENKO TERZIĆ, Corresponding member of SASA
Serbian Academy of Sciences and Arts
Knez Mihailo 35, Belgrade, Serbia
E-mail: slavenko.terzic@iib.ac.rs

SERBS IN THE POLITICAL AND CULTURAL CONCEPTS
OF RUSSIAN SLAVOPHILES
(The 1860s and 1870s)

SUMMARY: The 1860s represent one of the turning points in the history of the Serbian liberation movement and the relations between Serbia and Russia. Leading figures of Serbia, led by Prince Mihailo and Ilija Garašanin, had a clear plan for Serbian liberation and unification, insisting on the principle “the Balkans to the Balkan peoples”, while Russia, on the other hand, saw Serbia as the pillar of the Balkan Christian revival. While Russian diplomacy led by Prince Gorchakov pursued a cautious policy after the experience of the Crimean War, Russian Slavophiles, among whom Alexei Khomiakov, the Aksakov brothers, Pogodin, Samarin, Hilferding, and others played a leading role, were in favor of a more active Russian policy in the Balkans. They believed that the liberated Slavic states should form a Slavic federation under the auspices of Russia, which should play the role of the protector of all Slavs, especially Orthodox Slavs. The Slavophiles especially insisted on religious unity, believing

⁴⁸ Александар Погодин, „Михаило Полит-Десанчић у Русији и о Русији (једна страна из историје Српског русофилства)”, *Летопис Матице српске*, књ. 337, Нови Сад 1933, 62.

that Orthodoxy should be the unifying spiritual force of the entire Slavic but also of the Orthodox Christian world. Those more conservative went so far as to believe that a true Slav could only be an Orthodox Slav. The charitable activities of Slavophiles, among which Countess Antonina Bludova and other ladies from aristocratic society played a prominent role, as well as the dynamic activity of the Moscow (1858) and St. Petersburg (1869) Slavic committees contributed to the preservation of schools and churches among Orthodox Serbs in the Ottoman Empire. The paper presents several examples of assistance in the erection of schools and churches in Bosnia, Herzegovina, Dalmatia, and Old Serbia, but also donations of books, icons, clothing, and other church items to the Principality of Serbia and to Montenegro. Among Serbs, Metropolitan Mihailo in the first place, and then many other prominent Serbs from all Serbian countries, had the strongest ties with Russian Slavophiles, such as Countess Bludova and Ivan Aksakov. The activities of Russian Slavophiles were directed primarily towards Orthodox Serbs, neglecting Serbs of the Catholic and Islamic faiths because that did not fit into their cultural and political views of the revival of the Slavic world. Nevertheless, the strengthening of ties between the two peoples contributed to the spread of knowledge about Serbs in the Russian environment, which in previous decades was quite modest.

KEYWORDS: Russia, Serbia, Slavophiles, Turkey, Christians, Serbian people, liberation, Epistle to the Serbs, Khomiakov, Pogodin, Aksakov